

В. Андрейко

ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА І СУЧАСНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Кінець ХХ – початок ХХІ століть позначився кардинальними змінами у розвитку відносин між сучасними державами. Новостворені країни Центрально-Східної Європи твердо заявили про ревізію поглядів щодо орієнтації на Росію та повного переосмислення власного місця й ролі в Європі. Чехія і Словаччина дуже швидко дали відповідь стосовно власних зовнішньополітичних орієнтирів і проголосили курс на цілковиту та повну інтеграцію в усі євроатлантичні структури. У цьому контексті надзвичайно актуальним стає питання реалізації векторів зовнішньополітичної діяльності України.

Активізація усіх форм європейської інтеграції України, яка відбувається після підписання Угоди про асоціацію з ЄС, чинить значний позитивний вплив на розвиток транскордонного співробітництва між прикордонними областями України та їх сусідами з країн-членів ЄС. Водночас існує низка проблем, які обмежують інтенсифікацію економічних взаємодій у транскордонному просторі між Україною та ЄС, знижуючи цим самим потенціал транскордонної конвергенції у цьому

регіоні. Передусім це стосується рівня розвитку інституційної інфраструктури по різні боки кордону, що актуалізує наукові дослідження, спрямовані на виявлення резервів удосконалення цієї інфраструктури у транскордонному просторі між Україною та ЄС з метою вирівнювання пропорцій економічного розвитку та поширення конвергентних процесів.

Європейська система транскордонного співробітництва (далі – ТКС), в основі якої лежить співпраця між регіонами щонайменше з двох різних держав-членів, які знаходяться на кордоні або поруч з ним, становить фундамент успішної регіональної політики Європейського Союзу. Вона спрямована на вирішення загальних проблем, які є спільними для прикордонних регіонів, використання нереалізованого потенціалу та активізацію процесу співробітництва з метою спільної гармонізації та розвитку європейської спільноти. Сьогодні, близько 40 відсотків населення Європейського Союзу проживає у прикордонних районах, а також існує 38 внутрішніх кордонів, що складаються з історичних, географічних, релігійних та мовних бар'єрів, які дуже часто несуть на собі відбитки європейських військових конфліктів. Європейська спільнота інвестує значні кошти у вирішення транскордонних проблем [6, 49-64].

Розвиток транскордонного співробітництва між Україною та країнами ЄС здійснюється по лінії спільного кордону (1390 км) з такими країнами, як Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія на міждержавному рівні, рівні територіальних громад, регіональних та місцевих органів влади, що потребує відповідної координації та належної державної підтримки.

Сьогодні, розвиток транскордонного співробітництва між Україною та країнами ЄС здійснюється в рамках правових норм європейського та національного законодавства, Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейської політики сусідства та чотирьох програм Європейського інструменту політики сусідства на 2016-2020 рр.

Метою дослідження є узагальнення чесько-словацького досвіду транскордонного співробітництва і розроблення практичних рекомендацій щодо діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування для посилення результативності ТКС, ефективного соціально-економічного розвитку прикордонних територій, інтенсифікації інтеграційних процесів у Карпатському євро регіоні.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Науковому дослідженню проблематики транскордонного співробітництва присвячені роботи І. Артьомова, П.Беленького, М.Біль, О.Богородецької, В.Борщевського, В. Будкіна, М. Буффона, С. Гакмана, В. Гоблика, М. Долішнього,

В.Засадко, К.Куцаб-Бонк, Є.Кіш, М.Лендъел, В.Марковича, Н.Мікули, В.Реутова, Є.Рябініна, Р.Садовські, І.Студеннікова, Т.Коморніцкі, С.Устича, Ю.Цибульської та інших.

При цьому значну увагу дослідники приділяють інституційним аспектам розвитку транскордонного співробітництва у контексті виврівнювання пропорцій економічного розвитку по різні боки кордону. Наприклад, С. Гакман акцентує увагу на значній ролі єврорегіонів у контексті інституціоналізації транскордонного простору між Україною та ЄС. Зокрема він зазначає: «Найбільш високий рівень інституціоналізації серед усіх форм регіонального транскордонного співробітництва на рівні місцевих органів влади мають єврорегіони. Вони сприяють вирішенню, принаймні, двох принципових завдань. Перше – приведення суб'єктів об'єднаної Європи до форм, найбільш прийнятних для їх економічної (у широкому сенсі слова) самодостатності. Друге – це відпрацювання механізму співробітництва і взаємодії, який характерний для вже існуючих технологій у Євросоюзі. Встановлення такого типу співпраці в рамках відповідної діяльності європейських інститутів забезпечує для них постійне співвідношення з сучасними європейськими стандартами» [10].

Таке бачення перегукується з науковою позицією В. Борщевського, на думку якого єврорегіони є тим полігоном, який дає змогу адаптувати значну кількість інституційно-правових актів та організаційно-управлінських аспектів функціонування ЄС на регіональному ґрунті сусідніх країн, які прагнуть долучитися до цього об'єднання, створюючи дієву систему спільного із ним транскордонного співробітництва [9, 119].

С. Роман зазначає, що досвід європейських країн, які на сьогодні динамічно розвиваються, свідчить, що прикордонні території були не останнім фактором їх економічного росту – дуже часто вони ставали центрами зосередження економічної активності і допомагали інтеграції усієї економічної системи країни до світового господарства [18, 267].

З погляду В. Гоблика, ефективність використання інституційно-організаційних засобів розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у межах транскордонних регіонів, розташованих між Україною та ЄС, значною мірою залежить від рівня нормативно-правової урегульованості процесів транскордонної співпраці, а також від характеру інституційно-правового забезпечення механізмів його активізації [11, 19-22].

Разом із цим, окремі науковці концентрують свої наукові інтереси у секторальній площині, досліджуючи передусім особливості інституціоналізації транскордонного простору між Україною та ЄС у контексті розвитку пріоритетних сфер економічного співробітництва між прикордонними областями України та їх сусідами з країн-членів ЄС. Зокрема, впродовж останніх років значну увагу приділяють інститу-

ційному забезпеченню транскордонної співпраці в аграрному секторі економіки, який виступає одним із локомотивів європейської інтеграції України на сучасному етапі її розвитку [13].

Аналіз проблеми дослідження. Розглядаючи питання щодо державного управління розвитком транскордонного співробітництва між Україною та країнами ЄС (зокрема Карпатський єврорегіон), доцільно проаналізувати відповідний європейський досвід (Чехії та Словаччини), оскільки державна політика України в цій галузі зорієнтована на перехід на європейські стандарти, а транскордонна співпраця в ЄС стала невід'ємною частиною планування та розвитку спільної Європи, присутня у європейських стратегіях і політиках на всіх рівнях управління, має позитивні результати і впливає на розвиток прикордонних регіонів.

Транскордонне співробітництво розглядається в Європі або як інструмент регіонального розвитку, зокрема розвитку прикордонних регіонів, або як один з інструментів створення Європи без внутрішніх кордонів. Розширення ЄС створило нові можливості для розбудови транскордонного співробітництва за умови розвитку відповідних інструментів його стимулювання. Як наслідок, наприкінці минулого століття регіональна політика Європейського Союзу перейшла до нової парадигми – від застосування механізмів ліквідації диспропорцій регіонального розвитку шляхом міжрегіонального перерозподілу ресурсів до мобілізації природноресурсного потенціалу територій і застосування принципу субсидіарності. Цей підхід був використаний суміжними прикордонними регіонами Європи, які налагодили взаємні контакти між державними регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, суб'єктами господарювання територій, об'єднуючи зусилля для вирішення спільних проблем, і від співробітництва за окремими транскордонними угодами перейшли до співробітництва в рамках єврорегіонів.

Таким чином, характерною рисою сучасної Європи є швидкий розвиток міжнародного співробітництва регіонів – однієї з найефективніших рушійних сил європейської інтеграції та об'єднання людей [14].

Основна мета підтримки Європейським Союзом транскордонної співпраці – це можливості відкриття нових ринків, інтереси європейської безпеки, політичної стабільності, економічної єдності, уникнення ризиків непродуктивної конфронтаційної конкуренції між окремими регіонами.

В основі функціонування транскордонного співробітництва в ЄС лежать принципи самоврядування, транскордонної кооперації, рівних повноважень сторін. Цьому сприяє відсутність бар'єрної функції внутрішніх кордонів, фінансування ТКС як з національних бюджетів, так і з структурних фондів ЄС.

Подальший розвиток транскордонного співробітництва в умовах євроінтеграційних змін, імплементації Угоди про асоціацію, трансформації соціально-економічного розвитку України потребує удосконалення національного законодавства, доопрацювання ефективної моделі координації транскордонного співробітництва, стратегічного управління цим процесом, впровадження інноваційних форм ТКС, розвитку єврорегіонів.

Це обумовлює необхідність удосконалення механізмів державного управління сферою транскордонного співробітництва з країнами ЄС та розроблення практичних рекомендацій щодо вирішення правових, організаційних, фінансових, економічних, соціальних, культурних проблем, що виникають у транскордонних регіонах.

Система регіонального співробітництва Словаччини та Чеської Республіки (далі СР і ЧР) протягом багатьох років засвідчила свою ефективність і стабільність. А власне транскордонна співпраця між цими державами має значні історичні традиції.

Чесько-словацьке прикордонне співробітництво є дуже специфічним у зв'язку із спільною історією, історичними відносинами, взаємною близькістю, схожістю мови і культури Чехії та Словаччини. Обопільна співпраця вже мала місце в рамках Чеської і Словацької Соціалістичної Республіки і Чехословацької Федеративної Республіки. У часи існування єдиної спільної країни реальної державної границі між Чехією і Словаччиною не було, і співпраця муніципалітетів по обидва боки кордону не набувала характеру прикордонного співробітництва, як вона реалізується нині. Взаємне співробітництво здійснювалося в основному між муніципалітетами, які знаходилися безпосередньо або на невеликій відстані від уявного кордону. Співпраця носила переважно соціально-культурний характер і часто використовувалася для налагодження і покращення добросусідських, а інколи і сімейних стосунків [12].

Після Оксамитової революції 1989 року обидві країни пройшли через процес політичної трансформації, який також отримав відображення як у двосторонньому, так і прикордонному співробітництві. В основному це була діяльність місцевих органів і регіональні ініціативи, особливо на місцевому урядовому рівні (діяльність за принципом «від низу до верху»). Законодавчі угоди (Закон № 369/1990) запроваджували компетенції в органи місцевого самоврядування для побудови відносин у рамках міжнародного (міждержавного) співробітництва. Але, на превеликий жаль, на практиці переважала недовіра до таких угод.

Після розпаду Чехословаччини на дві незалежні держави – Чеську і Словацьку Республіки і приєднання цих держав до ЄС транскордонна співпраця розвивається в рамках програм ЄС. Транскордонне

співробітництво має різні форми, і його інтенсивність залежить від великої кількості факторів.

Результатом тісної взаємодії ЧР і СР став вступ цих постсоціалістичних держав до загальноєвропейських і євроатлантичних структур. Чесько-словацька співпраця залишається основною платформою координації дій двох нових центральноєвропейських членів ЄС і в рамках розширеної Європейської спільноти. Загалом чесько-словацька регіональна та транскордонна співпраця за роки свого існування перетворилася у вагомий невід'ємний складовий елемент нової архітектури співробітництва в регіоні Центральної Європи і європейського континенту в цілому.

Новий період ТКС розпочався після того, як був прийнятий Закон про адміністративно-територіального розподіл (у 1996 році). Відповідно до цього закону муніципалітети отримали розширені повноваження, можливість здійснювати міжнародне співробітництво і ставати членами міжнародної регіональної асоціації або органів управління. Після 2001 року була навіть підтримка муніципальних утворень як суб'єктів і партнерів у ТКС. Законодавча, програмна і фінансова підтримка була реалізована програмами допомоги передвступного (Phare CBC, INTERREG) періоду, а потім і у програмний період 2004 – 2006 рр. У цей період більшість євро регіонів було встановлено (13), і засади євро регіонального і прикордонного співробітництва були також розроблені.

У період 2007 – 2013 рр. словацьке і чеське прикордонне співробітництво реалізувалося в рамках оперативної програми ТКС СР-ЧР 2007-2013. Загальна мета – «розвиток згуртованості і зближення прикордонних регіонів», яка включала в себе створення функціональних мереж, взаємодіючих органів, в цілях забезпечення сталого комплексного економічного, соціального, екологічного і культурного розвитку регіону. шляхом підвищення доступності, розвиток інформатизації, туризму, збереження культурних традицій.

Оперативна програма прикордонного співробітництва ТКС СР-ЧР 2007-2013 була призначена для Чехії Південна Моравія, Моравія-Сілезія і Зліні та регіонів Тренчин, Трнава і Жиліна на словацькій стороні [3].

Співпраця в рамках програми розвивалася за трьома ключовими напрямками:

1. Підтримка соціально-культурного та економічного розвитку прикордонних регіонів та співробітництва між муніципалітетами (розвиток культури та збереження традицій, співпраця та створення логістичних мереж, розвиток освіти, ринку праці і зайнятості, розвиток підприємництва та інновацій, розвиток прикордонного туризму, фонд мікро-проектів).

2. Розвиток доступності (транспортної інфраструктури та доступності прикордонних регіонів, охорона навколишнього середовища і розвиток країни, удосконалення інформаційного простору та доступність комунікацій).

3. Управління технічної допомоги і здійснення програми. На реалізацію цієї програми було виділено загалом 92.74 млн. євро. 50.1 мільйонів євро (54.8%) було виділено на 1-й пріоритетний напрям – підтримку соціально-культурного та економічного розвитку прикордонних регіонів та транскордонного співробітництва. 37.1 млн. євро (40%) призначені для 2-го пріоритетного напрямку – розвитку доступності прикордонних територій та захисту навколишнього середовища. 5,6 млн євро (5.2%) на 3-й пріоритетний напрям – забезпечення технічної допомоги. Муніципальні утворення, органи державного управління, місцевого самоврядування районів, громадських організацій, економічних і сільськогосподарських палат, і школи мали можливість попросити і отримувати цю підтримку [3].

У дослідженні ми припустили, що органи місцевого самоврядування, муніципалітети, які претендують на підтримку з фондів ЄС для реалізації транскордонних проектів, мають різні погляди і досвід. Дослідження було спрямоване на одержання інформації про державні деякі фактори, які, на думку автора, є істотними з точки зору їх впливу на інтенсивність транскордонного співробітництва в регіоні. Ці фактори вплинули на ефективність ТКС з різною інтенсивністю їх втілення в життя. Чинники, що вплинули на ефективність прикордонного співробітництва:

- доступність найближчого прикордонного пункту (фактор 1) – доступність (відстань) села до найближчої точки перетину на шляху з 1-го по 3-й клас (індикатор – км);
- муніципалітети-партнери (фактор 2) – муніципалітети чеської частини транскордонного регіону, які підписали угоду про партнерство на ТКС з муніципалітетами словацького регіону (показник – кількість муніципальних утворень);
- досвід роботи з заявками на отримання грантів у рамках програм прикордонного співробітництва 2007-2013 (фактор 3) – передумова для подальшого розвитку проекту співробітництва, яка полягає в тому, що муніципалітети, які мають досвід у підготовці проектних заявок, також активно беруть участь у поточному програмному періоді (показник – кількість підготовлених та поданих заявок на гранти);
- реалізація проектів у рамках ТКС 2007-2013 (фактор 4) – передбачалося, що муніципалітети, які мають досвід реалізації транскордонних проектів, діють в поточному періоді програмування (індикатор – кількість проектів, реалізованих у рамках);

- програмні документи муніципальних утворень (фактор 5) – кількість програмних документів (програма економічного і соціального розвитку, плану землекористування, програми розвитку туризму, програми розвитку житлово-комунального господарства), які можуть бути потенційно реалізовані в рамках ТКС ЧР-СР 2007-2013 (показник – кількість програмних документів) [4].

Нині Словаччина і Чехія знаходяться в просунутій стадії реалізації програми ТКС, яка дозволяє висловити деякі думки щодо часткових результатів і успішності її виконання. Загальна кількість заявок на гранти – 537, 175 були затверджені і укладені контракти, на 171 проект вони знаходяться в процесі реалізації. Тільки одну третину (59) підтримуваних проектів вже завершено успішно. Відповідно до заявок, що надійшли, були найбільш цікаві проекти в рамках 1-го пріоритету осі (347 проектів, 64% заявок). 125 (36%) також схвалено і були укладені контракти щодо 123 проектів. 50 проектів успішно завершено.

Є суттєва різниця між сумою фінансових вкладень і розміром фінансового закриття проектів (євро 14.61 мільйони, 20.31%). Багато проектів за один рік до закінчення програмного періоду 2007-2013 були ще в стані реалізації або відбувалися заходи після реалізації проекту. Сьогодні перевірка правильності їх фінансування йде, але зазвичай це займає дуже багато часу і негативно впливає на обсяг витрачання успішно завершених проектів, кількість яких нині досить низька [1].

Перші заявки до програми було фактично оголошено через рік після початку періоду програмування. Адміністративні проблеми відбиваються на уповільненні процесу реалізації ТКС порівняно з очікуваним графіком. Там ми можемо бачити часткову відсутність зацікавленості уповноважених суб'єктів у подачі заявок на проекти. Глобальною причиною також є економічна криза, яка негативно впливає на можливість потенційних бенефіціарів для співфінансування проектів [1].

Обстеження і оцінка результатів сприяла виявленню основних проблем муніципалітетів у ЧР і СР щодо розвитку процесів ТКС. На рівні органів місцевого самоврядування є тільки мінімальний прямий взаємозв'язок між інтенсивністю співробітництва та віддаленістю муніципальних утворень від кордону або кількістю населення, що в ньому проживає. Є також невелика кількість муніципалітетів з прийнятими програмними документами, які декларують вирішення задач розвитку за фінансової підтримки в рамках прикордонного співробітництва. Потенціал і інтенсивність ТКС муніципалітетів незначно залежить від досвіду муніципалітетів з партнерства та транскордонного співробітництва з муніципалітетами в Чехії та Словаччині. Короткий період програмування також мав негативний вплив. Діяльність органів місцевого

самоврядування в мережі і партнерських відносин з муніципалітетами в ЧР і СР були слабкі, і більшість муніципалітетів залишилися без партнерства. За даними дослідження, причини низької інтенсивності реалізації програми прикордонного співробітництва Чехії-Словаччини зокрема такі:

- відсутність досвіду роботи з заявками на гранти та реалізації проектів у рамках програм прикордонного співробітництва;
- дефіцит бюджету на співфінансування проектів;
- відсутність кадрового і професійного потенціалу для підготовки та реалізації проектів;
- складне управління реалізацією проектів;
- негативний вплив тривалого терміну часткової і остаточної перевірки діяльності за проектами фінансових витрат. Місцеві органи влади мали проблеми з отриманням фінансування для реалізації проектної діяльності.

Іншим видом співробітництва, а головне – повчальним для України, є досвід становлення і розвитку чесько-словацького економічного співробітництва. Зокрема позитивно, що після усамостійнення між Чехією і Словаччиною не було різко розірвано традиційно існуючу систему господарських, насамперед виробничо-коопераційних торговельних зв'язків. Навпаки, впродовж тривалого періоду – з 1993-го до квітня 2004 року між ЧР і СР на договірній основі успішно функціонував митний союз.

У його рамках для координації роботи діяли спеціально створені змішані органи. Зокрема, головним координуючим елементом була Рада митного союзу, до складу якої входили міністри економічного блоку чеського і словацького урядів, керівники інших центральних державних органів, зокрема митних. Постійно діючим виконавчим органом, що вів підготовчу і організаційну роботу, був Постійний секретаріат Ради митного союзу.

Двосторонні зовнішньоекономічні зв'язки увесь цей час фактично здійснювалися в режимі вільної торгівлі. Крім того, ЧР і СР в розвитку двосторонніх і багатосторонніх зовнішньоторговельних відносин користувалися також вигодами членства в регіональному економічному інтеграційному об'єднанні – Центральноєвропейській угоді вільної торгівлі (CEFTA) [7].

Зрозуміло, що, наприклад, динаміка взаємної торгівлі між ЧР і СР залежала від комплексу різноманітних факторів, у тому числі коливань кон'юнктури світового ринку.

Очевидно, що більш могутня і реформована чеська економіка в зовнішньоторговельних стосунках з Словаччиною випереджаюче нарожувала обсяги експорту, що забезпечувало для Чехії позитивний баланс у двосторонній торгівлі.

Внаслідок світової фінансової кризи кінця 1990-х років взаємний товарообіг між ЧР і СР тимчасово скоротився. Але уже з перших років третього тисячоліття тенденція до зростання обсягів чесько-словацької торгівлі відновилася. На сучасному етапі товарообіг з Чехією сягає до 16% річного обсягу зовнішньої торгівлі СР, а питома вага Словаччини у зовнішній торгівлі ЧР становить близько 7% [2,12].

Позитивну роль у розвитку чесько-словацького економічного співробітництва на першому етапі зіграв погоджений поетапний перехід сторін до вільно конвертованої валюти (ВКВ) у взаємних розрахунках. Певний час – майже 3 роки (з січня 1993 р. до вересня 1995 р.) економічні стосунки між ЧР і СР будувалися на основі спеціальної двосторонньої платіжної угоди. Згідно з її положеннями, облік взаємних зобов'язань і платежів спочатку здійснювався в екую через клірингові рахунки. Це дозволило уникнути у чесько-словацьких економічних зв'язках бартеру – простих товарообмінних операцій, зберегти виробничо-коопераційні зв'язки, підтримати експорт-імпорт за відсутності у промислових підприємств та інших господарських суб'єктів на той час вільних обігових та валютних коштів.

Чехословаччина, Угорська Республіка і Республіка Польща 21 грудня 1992 року в польському м. Краків уклали договір про створення Центральноєвропейської угоди вільної торгівлі (СЕФТА). З самого початку стратегічна мета і суть угоди і новоствореної асоціації – формування зони вільної торгівлі в Центральній та Східній Європі з подальшим розширенням цього регіонального економічного союзу в смугу від Балтійського до Адріатичного морів. Рух до зони вільної торгівлі передбачався поступовим шляхом поетапного усунення митних і нетарифних бар'єрів у торгівлі між державами-членами СЕФТА [5, 49-58]

Мета створення асоціації – погоджене розширення товарообігу і налагодження коопераційних зв'язків між країнами-учасниками для компенсації негативних наслідків втрати східних ринків після розпаду РЕВ, а також підготовка до включення в процес загальноєвропейської економічної інтеграції та вступу до Євросоюзу.

1 березня 1993 року угода СЕФТА набула чинності. За колишню Чехословаччину її правонаступниками і учасниками стали усамостійнені з 1 січня 1993 року ЧР і СР. Країни-учасники зняли у взаємній торгівлі мито майже на 40% номенклатури промислової продукції. З 1 липня 1994 року чергова відміна митних тарифів у взаємному товарообігу розширила режим безмитної, вільної торгівлі на 50% товарної номенклатури імпорту. З 1 січня 1994 року мито на промислові товари у взаємному товарообігу було знято на 80% виробів [8]. Майже повністю митні бар'єри для імпорту промислових товарів, крім т.зв. чутливих позицій, були відмінені у торгівлі між країнами СЕФТА з 1 січня 1997 року.

Держави СЕФТА впродовж 1990-х років були регіоном стабільного соціально-економічного розвитку і динамічних темпів господарського росту. Погоджена лінія на ліквідацію митних бар'єрів у взаємній торгівлі спричинила бурхливий розвиток взаємного товарообігу в рамках СЕФТА, обсяг якого протягом 1993-1996 років зріс удвічі. Відкриттям національних економік назовні в асоційованій центральноєвропейській зоні вільної торгівлі держави-учасники фактично значним чином вирішили проблему реалізації продукції своїх товаровиробників та компенсували втрату зовнішніх ринків збуту, насамперед на Сході.

В умовах створення біля кордонів України інтегрованої ринкової зони з режимом вільної торгівлі та ємністю майже 90 млн. потенційних споживачів українська держава не могла залишатися осторонь цієї регіональної економічної інтеграції. Україна в середині 1990-х років отримала статус спостерігача при СЕФТА і прагнула стати повноправним членом асоціації. Її снагу підтримували майже всі держави Центральної та Східної Європи. Але, на жаль, українська держава не виконувала статутних вимог до потенційних кандидатів на вступ до СЕФТА: не була членом Світової Організації Торгівлі (СОТ/ГАТТ), не мала асоційованого договору з ЄС тощо.

Доцільно виділити кілька етапів центральноєвропейської економічної інтеграції та розвитку СЕФТА. Перший – початковий чи підготовчий – охоплював 1990-1992 роки. Суттю його були прискорені системні суспільні зміни в країнах Центральної та Східної Європи, які супроводжувалися дезінтеграцією економічних зв'язків держав регіону. Паралельно, однак, зародилися регіональні зовнішньополітичні ініціативи, наприклад, «Вишеград». Формувалася центральноєвропейська ідентичність та солідарність, визначилися спільні закономірності постсоціалістичної трансформації.

Це дозволило перейти до другого етапу співробітництва держав регіону – регіональної економічної інтеграції (1993-1997 роки). Для її прискорення і була задіяна Центральноєвропейська угода вільної торгівлі (СЕФТА). Ця асоціація представляла собою не заформалізоване, а асоційоване регіональне економічне об'єднання – без постійно діючих бюрократичних інституцій, з почерговим щорічним головуванням кожної з країн-учасниць. Тобто вона створювалась від реальної економічної бази – знизу, а не зверху – від забюрократизованих структур, як, наприклад, тодішній СНД (що й гальмувало його динамічний розвиток) [8].

Різке зростання товарообігу між країнами-членами СЕФТА, особливо з 1995 року, коли були усунуті митні бар'єри на промислові товари, засвідчило дієвість асоціації. Але з 1998 року почався досить суперечливий перехідний етап у розвитку СЕФТА. Частина держав – її

учасників (РП, ЧР, УР і Словенія) розпочали практичну процедуру переговорів про вступ до ЄС. Пріоритетним для них став загальноєвропейський чи, точніше, західноєвропейський інтеграційний напрям. Попри заяви лідерів цих держав про збереження регіональної економічної співдружності і необхідність подальшого розвитку співробітництва, майбутня еволюція CEFTA виявилася неоднозначною.

Слід констатувати, що абсолютно відмінним напрямом розвивалася економічна співпраця країн-членів CEFTA від інтеграційних економічних процесів на пострадянському просторі. Майже 3-5-річне реформне випередження держав Центральної та Східної Європи, завершення ринкової трансформації національних економік, домінування приватного сектора вже в першій половині 1990-х років спричинили набагато раціональнішу, ніж на Сході, поведінку відповідних державних органів у міжнародних господарських зв'язках. Уряди країн асоціації до мінімуму скоротили пряме державне втручання у процес розгортання зв'язків суб'єктів підприємництва регіону, сконцентрували зусилля на знятті бар'єрів для виходу національних товаровиробників на ринки сусідніх держав. Відкриття національних економік держав-членів об'єднання проходило погоджено, на принципі взаємності.

В рамках CEFTA було майже досягнуто вільне переміщення товарів і послуг, зроблено конкретні кроки до вільного переміщення капіталу і робочої сили. Причому ніяких постанов парламентів, урядів чи указів президентів про «розширення і поглиблення» співробітництва в рамках CEFTA в жодній державі не приймалося. Характерно, що пропозиція Словацької Республіки в 1996 році про інституювання, тобто створення постійно діючих органів асоціації, наприклад, секретаріату, не зустріла підтримки серед інших держав. На міжурядовому та міжгалузевому рівнях у багатосторонньому порядку погоджувалися концепції та етапні орієнтири просування до режиму вільної торгівлі і зобов'язання кожної із країн-учасниць (що фіксувалося спеціальними протоколами-додатками до засновницької угоди CEFTA).

Спільно створений клімат господарського сприяння – митні, фінансові та інші умови стимулювали спрямування у ці сфери приватної підприємницької ініціативи. Податкових пільг, тим більше для окремих підприємств-учасників співробітництва, в рамках CEFTA не надавалося. Держави спільно створили коридор господарських зв'язків з пониженими митними бар'єрами, в якому й діяли на рівних усі господарські суб'єкти незалежно від форм власності, в т.ч. і державні та підприємства з іноземними інвестиціями.

Завдяки такому підходу зовнішня торгівля стала основним фактором прискорення соціально-економічного розвитку країн-членів CEFTA.

Першочергові кандидати на вступ до ЄС – РП, ЧР, УР і Словенія залишилися у складі асоціації, а Чехія протягом 1998 року навіть очолювала об'єднання вільної торгівлі. У підсумковій Порторозькій декларації, схваленій на засіданні, керівники урядів країн-учасниць асоціації констатували позитивні досягнення у виконанні погоджених рішень про зняття з 1 січня 1997 року митних бар'єрів у взаємній торгівлі між державами майже на всі види промислової продукції [8].

Були підстави вважати, що, як широке регіональне торгово-економічне об'єднання постсоціалістичних держав, CEFTA продовжуватиме існувати і після вступу деяких колишніх членів угоди до ЄС. РП, ЧР, СР і УР вимушені були в квітні 2004 року – напередодні вступу до ЄС – офіційно вийти зі складу CEFTA, позаяк членство в ЄС несумісне з участю в інших міжнародних економічних інтеграційних структурах. Та CEFTA не зникне, виконавши своєрідну функцію «підготовчого класу» для реформних країн перед вступом до ЄС. Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина, навпаки, можуть стати безпосередньою зв'язуючою ланкою між ЄС і своєрідним «локомотивом», який прилучатиме інші східноєвропейські постсоціалістичні країни до загальноєвропейської економічної інтеграції.

Таким чином, зовнішньоекономічна політика та транскордонне співробітництво ЧР і СР у 1990-ті роки заклали фундамент для інтеграції двох країн до ЄС та в єдиний ринок Євроспільноти. Цьому сприяв і чесько-словацький митний союз та участь ЧР і СР у Центральноевропейській угоді вільної торгівлі (CEFTA) впродовж 1990-х – початку 2000-х років:

- зовнішньоекономічна політика ЧР і СР була спрямована на побудову відкритої ринкової економіки та інтеграцію до ЄС. Проте ЧР успішніше здійснила трансформацію економічної системи і переорієнтацію зовнішньоекономічних зв'язків на Захід, ніж СР. Однак Словаччина також в період у 1998-2004 років прискорено виконала вимоги до країн-кандидатів на вступ до ЄС;
- транскордонне співробітництво та діяльність єврорегіонів сприяли співпраці органів місцевого самоврядування та зближенню муніципалітетів і населення прикордонних областей;
- чесько-словацький митний союз 1993-2004 років дозволив зберегти і розширити господарські зв'язки між ЧР і СР після розпаду федерації. В його рамках координувалася взаємна торговельна політика ЧР і СР;
- Центральноевропейська угода вільної торгівлі (CEFTA) в 1993-2004 роках була своєрідним "підготовчим класом" для вступу ЧР і СР та інших центральноевропейських держав до Євросоюзу;
- тісне політико-економічне співробітництво і взаємопідтримка дозволили ЧР і СР одночасно 1 травня 2004 року стати повноправними членами ЄС.

Що стосується інтеграційних процесів у Карпатському єврорегіоні (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), то на практиці спостерігаємо приклад спільного історичного минулого, оскільки території, що входять до складу, довгий час входили до імперії Габсбургів, що сприяло формуванню загальної транспортної інфраструктури, взаємодоповнення ринків, тобто створенню єдиного просторового розташування.

Діяльність Карпатського єврорегіону як транскордонної асоціації прикордонних регіонів та громад регулюється Угодою і Статутом. Керівним органом є Рада, до складу якої входять представники 5 національних делегацій (по 10 осіб від країни) 19 адміністративних регіонів.

За роки існування Карпатського єврорегіону було реалізовано цілу низку важливих проектів у різних сферах: «Енергія Карпат» для підвищення якості публічних послуг у галузі енергозбереження в українській частині Карпатського єврорегіону шляхом проведення аналізу наявних енергетичних ресурсів у гірських районах Львівщини, Івано-Франківщини та Закарпаття, а також охорона довкілля через використання власних енергоносіїв; реалізація Львівської обласної програми «Питна вода» на 2012-2020 роки – будівництво та реконструкція водозабірних споруд, зокрема у маловодних населених пунктах та з найбільшими відхиленнями якості води, з перспективою залучення нових абонентів; впровадження станцій (установок) доочищення питної води у системах централізованого водопостачання; спільно з угорськими партнерами реалізовано шість проектів: створення інформаційно-туристичних центрів у містах Берегово та Ужгород, розробка та впровадження транскордонної програми медико-соціальної реабілітації на базі обласної дитячої клінічної лікарні, розробка комплексного українсько-угорського підходу до спільних протипаводкових заходів, дослідження стану використання біомаси в прикордонному регіоні. Зараз також відбувається реалізація проекту «Здорові діти – щаслива нація» та «Карпатська мережа підтримки розвитку місцевих громад» [19, 82-84]

У рамках Карпатського єврорегіону діє створена система управлінських та консультативних структур: багаторівнева структура управління українською частиною єврорегіону, яка складається з таких елементів:

- 1) Українська національна рада Карпатського єврорегіону, створена у 2008 р. у складі голів обласних рад та державних адміністрацій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей та АОМС «Єврорегіон Карпати-Україна», що діє на підставі положення;
- 2) постійний національний представник України в Карпатському єврорегіоні;

3) виконавча структура – Національне представництво України в Карпатському єврорегіоні на базі Асоціації органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати – Україна»;

Асоціація органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати – Україна» створена 2007 р. з метою сприяння розвитку територій українських областей, що належать до Карпатського єврорегіону, координації та систематизації діяльності місцевих громад цього об'єднання у сфері транскордонної співпраці, зокрема щодо розвитку підприємництва й туризму, в екологічній сфері, в тому числі енергоощадності та використання альтернативних джерел енергії, розвитку транспортної й прикордонної інфраструктури та міжлюдської співпраці в межах зазначеного міжрегіонального об'єднання. Членами Асоціації є 63 органи місцевого самоврядування та їх об'єднання. Усі рішення про вступ до асоціації приймалися сесіями відповідних рад. Закарпатська та Чернівецька обласні ради на своїх сесіях вирішили працювати з АОМС «Єврорегіон Карпати – Україна» на договірній основі. У листопаді 2008 р. Асоціація визнана Національним представництвом України в Карпатському єврорегіоні. Одними із завдань організації є такі: проведення відбору й навчання представників органів місцевого самоврядування; ініціювання утворення та інституціоналізації мереж транскордонної співпраці; підготовка пропозицій місцевим і центральним органам виконавчої влади й парламенту України щодо поліпшення умов здійснення транскордонної співпраці; організація та реалізація промоційних заходів у межах української частини Карпатського єврорегіону; здійснення проектної діяльності [20, 115-118].

До зазначених структур належать:

- Карпатський ресурсний центр громад, у рамках якого працівники асоціації на постійній основі надають консультації представникам місцевих громад Карпатського єврорегіону з питань стратегічного планування місцевого розвитку, проектного менеджменту та залучення ресурсів на місцевому рівні, діалогу з владою;
- Асоціація університетів Карпатського єврорегіону, яка забезпечує організацію літніх шкіл, спортивних змагань (традиційного фольклорного і спортивного фестивалю), спортивних фестивалів для людей з фізичними вадами;
- Асоціація карпатських торгово-промислових палат. Карпатський єврорегіон здійснює співробітництво з міжнародними структурами, зокрема з Комітетом економіки Європи при ООН, єврорегіоном «Maas-Rijn» [16, 124-129].

Удосконалення діяльності Карпатського єврорегіону передбачає посилення економічної складової співпраці, підвищення рівня фінан-

сування транскордонних програм, які реалізуються в євро регіоні, з боку України; вироблення та втілення єдиної операційної програми ЄС для регіону Карпат для розгляду його як спільної європейської спадщини – цілісної екологічної, економічної та гуманітарної системи (як підетап реалізації проекту «Карпатський Горизонт- 2020»); збільшення прямих іноземних інвестицій з боку країн-членів ЄС, зокрема за рахунок виконання проекту East Invest II; започаткування та узгодження транскордонних кластерних ініціатив та розвитку транскордонних кластерів (насамперед втілення пропозицій щодо транскордонного туристичного кластеру [19, 84].

Сьогодні науковці звертають увагу на те, що серед інституційних прорахунків, що ускладнюють процес фінансування проектів регіонального розвитку в межах Карпатського євро регіону, особливого значення набувають такі: відмінність виконавчих структур кожної з національних сторін, а також відсутність чіткої нормативно-правової бази функціонування євро регіону, що суттєво обмежує управлінські можливості органів публічної влади. Відповідно до українського законодавства функціонування суб'єктів міжнародного співробітництва регулюється нормативно-правовими актами, що можуть ініціюватися лише центральними органами влади. Натомість до переліку повноважень обласних рад України не входить розроблення та реалізація програм міжнародного співробітництва на рівні відповідних областей. Згідно з офіційними звітами національних представництв Карпатського євро регіону, більшість реалізованих проектів є двосторонніми. Часто такі проекти втілено завдяки інструментам міждержавного міжрегіонального співробітництва, зокрема в рамках Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства. Водночас українська сторона не визначає пріоритетних напрямів проектів, що мають бути реалізовані на її території КЄ коштом зазначених вище програм.

Українські представники Карпатського євро регіону не беруть участі у робочих органах із розроблення та управління Програмами транскордонного співробітництва, а також у міжурядових радах і комісіях з питань транскордонного та міжрегіонального співробітництва, діяльність яких безпосередньо стосується територій євро регіону.

На заваді успішній роботі української сторони у межах Карпатського євро регіону стають й обмежені інституційні можливості участі центральних органів влади у процесі узгодження положень регіональних стратегій розвитку з державними програмами транскордонного співробітництва та розвитку європейської інтеграції [17].

Сьогодні пропонується створення професійних виконавчих структур, скажімо, у формі асоціацій органів місцевого самоврядування або агенцій регіонального розвитку територій, що входять до

кожної з національних частин Карпатського єврорегіону. Вони були б уповноважені виступати відповідними національними представництвами регіонів, здійснювали б координацію співпраці, забезпечували б участь громад у діяльності Карпатського єврорегіону, володіли б відповідними компетенціями для здійснення виконавчих функцій у кожній з національних сторін [21, 115].

Управлінський склад Карпатського єврорегіону має активно залучати громадськість до процесу ухвалення рішень, зокрема в напрямі реалізації дієвої соціальної політики, стимулювання розвитку регіональної економіки та поліпшення ситуації на місцевому, регіональному ринках праці. На його думку, органам місцевої та регіональної влади слід активізувати міждержавну міжрегіональну співпрацю в рамках єврорегіону, а також забезпечити інституційну підтримку Стратегії розвитку Карпатського регіону в рамках Карпатської конвенції [17].

Було запропоновано здійснити активізацію економічного та фінансового стимулювання, що пов'язано з питанням розподілу фінансових ресурсів. У межах міжрегіонального співробітництва Західного регіону України з прикордонними регіонами країн Центральної та Східної Європи прикладами таких спільних програм можуть бути розвиток транспортних коридорів, що проходять через названі території; розвиток інфраструктури прикордонних територій; вирішення проблеми взаєморозрахунків між суб'єктами міжрегіонального співробітництва; спільні програми природокористування й охорони довкілля; спільні програми оптимізації використання трудових ресурсів; спільні програми проведення науково-дослідних робіт [17].

Висновки й узагальнення. Як свідчить вивчення європейського досвіду ТКС, для України важливо запозичити досвід єврорегіонів в країнах ЦСЄ, які використовували можливості транскордонної співпраці для вирішення спільних проблем у процесі вступу до ЄС.

Передусім це проблеми підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій, розбудови комунікаційної інфраструктури, охорони довкілля, взаємодопомоги у випадках катастроф та ліквідації наслідків стихійного лиха, співробітництва у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Особливий акцент було зроблено на процедурах отримання фінансової допомоги за ініціативами ЄС, національними та регіональними програмами.

Організаційні структури єврорегіонів містять спільні підрозділи і національні бюро або паралельні структури з кожної сторони – учасника єврорегіону. У цьому разі паралельно, в рамках єврорегіону, створювалися інформаційні центри, агенції регіонального розвитку, які передусім сприяли отриманню фінансової допомоги (за однаковими механізмами) для транскордонних проектів.

Основними напрямками удосконалення роботи єврорегіонів можуть бути наступні дії, а саме:

1) розвиток єврорегіонів як найбільш ефективної форми ТКС з визначенням їх ролі і статусу в регіональній політиці держави на законодавчому рівні;

2) збільшення фінансування, в тому числі в контексті реалізації Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 роки;

3) виділення в межах кожного регіону територіальних стратегічних проєктів, орієнтованих на вирішення певного напрямку транскордонних проблем (наприклад, у межах Карпатського єврорегіону такими стратегічними проєктами можуть стати: розвиток українсько-польського транскордонного співробітництва (координатор – Львівський офіс), розвиток українсько- словацького транскордонного співробітництва (координатор – Мукачівський офіс), розвиток українсько-угорського транскордонного співробітництва (координатор – Ужгородський офіс), розвиток українсько-румунського транскордонного співробітництва (координатор – Івано- Франківський офіс). Українсько-польське екологічне і туристичне співробітництво – Луцький офіс, українсько-польське економічне та науково-освітнє співробітництво – Сокальський офіс, українсько-польське культурно-історичне співробітництво – Жовківський офіс тощо);

4) створення в структурі великого Карпатського єврорегіону суб-регіонів – «Карпати-Сян» (Мостиський район і Перемишльський повіт або Львівська область і Підкарпатське воєводство), «Підкарпаття» (Старосамбірський район і повіт Устрики Долішні), «Гірські Карпати» (Турківський, Сколівський, Великоберезнянський і Воловецький райони з українського боку, а також відповідні територіальні громади гірських повітів Польщі та Словаччини), «Карпати-Тиса» (Виноградівський, Хустський і Тячівський райони Закарпаття і сусідні з ними територіальні громади Румунії), «Ужгород-Ніредьгаза» та інші, до складу яких входять відповідні місцеві районні та сільські громади з українського боку та сусідніх країн – Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії тощо. В єврорегіоні «Буг» можна виділити локальні об'єднання транскордонного типу, наприклад «Жовква-Замосць», «Любомль-Хелм» «Ковель-Брест»;

5) розробка стратегії розвитку кожного єврорегіону з урахуванням їх специфіки та пріоритетних напрямів відповідних цільових проєктів;

6) удосконалення управлінських структур єврорегіонів шляхом раціонального вибору управлінських органів, забезпечення відповідними фахівцями, спрощення механізму прийняття управлінських рішень;

7) активне залучення до розвитку єврорегіонів підприємницьких структур, освітніх і наукових закладів, медичних установ, культурно-мистецьких центрів, молодіжних осередків тощо;

8) впровадження в рамках єврорегіонів інноваційних форм ТКС;

9) підтримка участі неурядових організацій в транскордонній співпраці, забезпечення їх належного представництва у всіх робочих органах єврорегіонів.

Імплементация Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, зокрема Глави 27, передбачає здійснення низки заходів для активізації єврорегіонів, що передбачає: реорганізацію єврорегіонів з використанням індивідуального підходу до кожного з них; розробку стратегії розвитку кожного єврорегіону з урахуванням стратегічних пріоритетів загальноєвропейського, державного та регіонального рівнів; створення асоціацій органів місцевого самоврядування в рамках єврорегіонів [15].

Основною метою державної політики України в частині розвитку транскордонного співробітництва має стати делегування більшої частини управлінських повноважень з питань транскордонного співробітництва на рівень місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Центральні органи влади повинні сприяти розвитку різних форм транскордонної взаємодії суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва та відстоювати їх інтереси у відповідних міжнародних інституціях, зокрема тих, що беруть участь у фінансуванні транскордонних проектів та підтримці транскордонних ініціатив місцевої влади.

У підсумку можемо констатувати, що для подальшого розвитку єврорегіонів необхідні усунення адміністративних та правових перешкод, що стримують транскордонну співпрацю; покращення інвестиційної та інноваційної привабливості єврорегіонів; визначення в межах кожного регіону територіальних стратегічних проектів, орієнтованих на вирішення певного напрямку транскордонних проблем. Для імплементації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС потрібно провести реорганізацію єврорегіонів з використанням індивідуального підходу до кожного з них; розробити стратегії розвитку кожного єврорегіону з урахуванням стратегічних пріоритетів загальноєвропейського, державного та регіонального рівнів; створити асоціації органів місцевого самоврядування в рамках єврорегіонів; використовувати єврорегіони як координуючі структури нових форм транскордонного співробітництва.

1. Implementation of the OP CBC SK-CZ 2007-2013 (Number of projects). Source: Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic, 2012.

2. Obchod se Slovenskem od roku 1993 do roku 2000 // Česko-Slovensko. 2001. Mimoriadna príloha Hospodárskych novin. – S.12.

3. Operačný program cezhraničnej spolupráce Slovenská republika – Česká republika 2007-2013. [on line]. Available at: <http://eurofondy.webnode.sk/slovenska-republika-ceska-republika/>, [20.9.2012].
4. Project applications according to address of lead partner (OP CBC SK-CZ 2007-2013). Source: Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic, 2012.
5. Šucha J. CEFTA – príležitosť spojených trhov // Medzinárodné otázky. – 1996. – N 1. – S.49-58.
6. Vitaliy Andreyko. The role of Euroregions in the Czech and Slovak cross-border cooperation (Роль діяльності єврорегіонів у чесько-словацькому транскордонному співробітництві) / K inovácii Slovensko-Ukrajinskej cezhraničnej spolupráce. Ciastkove vystupy z riesenia proektu CBC 01030 prezentovane na stretnuti riesitelov a expertov v Starej Lesnej 16.-17. Marca 2017. – Kosice. -2017.- S. 49-64.
7. Wokoun, R. (2008). Regionální rozvoj: východiska regionálního rozvoje, regionální politika,
8. Z portorozskej deklarácie // Pravda. – 1997. – 17 septembra.
9. Борщевський В. Україна і Польща в умовах розширеного ЄС: економічна оптимізація та глобальне партнерство: монографія. – Львів: Аверс, 2009. – 244 с.
10. Гакман С. Міжрегіональне співробітництво як фактор європейської інтеграції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://www.cprk.cv.ua/279.php/>
11. Гоблик В. Інституційно-правові аспекти розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах у контексті європейської інтеграції // Інвестиції: практика та досвід : наук. журнал. – 2015. – № 3. – С. 19-22.
12. Губені Ю. Інтеграційні приготування Чеської Республіки до вступу в ЄС: висновки та уроки для аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <https://elibrary.nubip.edu.ua/13649/1/12gye.pdf>.
13. Засадко В. Використання механізмів міжмуніципального співробітництва в процесі зміцнення економічної безпеки прикордонних міст // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2014, – Вип. 4(108). – С.109-112. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: [www.ird.gov.ua/sep20144\(108\)_108_ZasadkoVV.pdf](http://www.ird.gov.ua/sep20144(108)_108_ZasadkoVV.pdf)
14. Ільченко Н.М. Транскордонне співробітництво в Україні: перспективи розвитку єврорегіонів // Державне будівництво. – 2012. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/21.pdf>
15. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця та чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко. – К., 2016. – 184 с.
16. Кулчар Т.Ф. Карпатський єврорегіон як основна форма транскордонного співробітництва в контексті східного розширення ЄС // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», Вип. 1 (30), 2013. – С.124-129.
17. Парубчак І. О. Забезпечення ефективності державного управління у Карпатському єврорегіоні в контексті європейської інтеграції України. // Теорія та практика державного управління та місцевого самоврядування: електр. наук. фах. вид. Херсонського національного технічного університету. – 2016. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
18. Роман С. Інноваційні можливості транскордонного співробітництва та його реалізація в процесі входження України в європейські інтеграційні структури // Шляхи підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому східному кордоні Європейського Союзу : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород, 2012. – С. 266-275.

19. Сербенко Н. Єврорегіон як інструмент транскордонної співпраці (на прикладі функціонування Карпатського єврорегіону) // Транскордонна безпека: політико-правовий, соціально-економічний та гуманітарний виміри: матер. міжнар. наук.-практ. конф. // Упор. Р. Вовк, О. Кучик (14 квітня 2016 року, м. Львів). – Львів, 2016. – С.82-84.
20. Стрижакова А.Ю. Аналіз розвитку міського самоврядування в умовах регіоналізації // Реалізація Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: матеріали конференції 28 берез. 2014 р., м.Дніпропетровськ / ред.кол. О.Ю.Бобровська (голов. ред.) [та ін.]. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2014. – С.115-118.
21. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції: монографія / Н. А. Мікула, В. В. Засадко. – К.: НІСД, 2014. – 316 с.